

Потпуковник АЛИЈА ЛОШИЋ

ИСТРАЖИВАЧКИ РАД У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОМ ПРОЦЕСУ У АРМИЈИ

Васпитање и образовање, као и све друге друштвене појаве, подлежу одређеним законитостима. Да би се васпитно образовни процес у нашем друштву и армији одвијао систематски, плански, организовано и са одређеним циљем (тек тада се, у ствари, и може говорити о васпитању и образовању у правом смислу те речи) нужно је откривати и изучавати све оно што ће омогућити да васпитање испуни своју друштвену улогу.

Због тога, сваки захтев за унапређење тога рада, за мењање циљева, садржаја, методских поступака, за увођење нових организацијских облика претпоставља познавање друштвене нужности и улоге које васпитање и образовање имају у процесу друштвеног развоја. За њихово познавање у армији неопходно је служити се научном, педагошком методологијом, имајући при томе у виду и нужне специфичности. Тиме што ће се на плански, објективан и строго контролисан начин истраживати неко подручје васпитања и образовања, истовремено се долази и до нових спознаја законитости и до њихове примене у пракси. У ствари, такав захтев, који полази од тога да је добро само оно истраживање којим се постиже и теоријско уопштавање и успешно практично примењивање, један је од битних.

Ако се, према томе, истраживањем спознају законитости и односи међу појавама и на основу тога утврђују правила, може се рећи да је „свако истраживање тражење одговора на нова питања и нових одговора на стара питања“¹⁾, што треба да доприноси унапређењу одређене делатности.

Да би истраживање испунило ове захтеве и дало жељене резултате, оно се мора спроводити одређеним системом уз поступно прилажење сваком проблему. Једна од шема те поступности своди се на: а) одређивање предмета истраживања, б) прикупљање чињеница, ц) тумачење добијених података и уопштавање — извођење закључака и д) проверу усвојених закључака применом у пракси. При томе ваља имати у виду да сваком прикупљању чињеница мора претходити свестрано упознавање теорије о проблему чије изучавање предстоји, а после одређивања предмета може се, али и не мора увек, поставити

¹⁾ Др В. Шмит, *Како данас да развијам педагошку науку код нас*, издање *Савремене школе*, Београд, 1958. године, стр. 84.

полазна претпоставка. Исто тако, пре коначног увођења у праксу сваки закључак је неопходно проверити и оценити вредност прихваћених решења, да би њихова документованост и образложеност могле послужити и другима, тј. да их и други могу проверити.

Полазећи од карактера и улоге армије у нашем друштву, природно је што се у васпитању и образовању њених припадника полази од општих друштвених захтева и интенција, од већ усвојених друштвено-политичких ставова. Досадашња васпитна пракса у армији нужно се развијала у тим оквирима. Друкчије приступање овом проблему, као и испитивању, било би друштвено и политички неодрживо. Међутим, од општих теоријских поставки до њиховог коначног остваривања у пракси, сваки процес, па и васпитно-образовни, тражи конкретна решења, прилагођавање специфичним условима и динамици живота. Управо због тога би сваки закључак који би полазио само од општег био мање или више декларативан, кабинетски и често догматски.

Због тога се истраживање мора обратити, пре свега, богатој пракси, практичном искуству и њега испитивати. Такав, индуктиван, начин изучавања појава у васпитно-образовном процесу је, истина, знатно тежи, али је зато свестранији и ближи објективној стварности. Јер, пракса је извор и основа васпитања и образовања и свака нова теорија мора из ње потицати и њој бити намењена.

Поставља се, према томе, питање: у чему је вредност индуктивног, а у чему дедуктивног пута у истраживачком раду? Мада је то из већ реченог прилично јасно, послужимо се ипак следећим Лењиновим речима: „Од живог посматрања ка апстрактном мишљењу и од њега ка пракси — то је дијалектички пут сазнавања истине, сазнавања објективне реалности“²⁾. Нема сумње да то опште правило, у принципу, важи и за истраживање на подручју васпитања и образовања. Схватити дедукцију и индукцију, опште и посебно, теорију и праксу у њиховом јединству, основни је захтев који из њега произилази. Јер, сазнање појединачног без ослоња на опште није потпуно сазнање. Без познавања теорије тешко је не само назначити проблем, него и успешно тумачити чињенице које се прикупе. У истом смислу је значај чињеница — практичног искуства за свако уопштавање које претендује на објективност.

Није тешко, на основу свега тога, закључити да су индукција, односно дедукција, свака за себе само етапе на путу истраживања у целини.

Зашто је било потребно дати нешто више места овом, могло би се рећи познатом аспекту проблема истраживања? С тим у вези довољно је подвући две ствари: прво, да се на данашњем степену развоја армије и при све сложенијем васпитно-образовном раду важност и потреба теоријског изучавања проблема знатно повећава и тражи свестрану теоријску разраду; друго, неопходност планског и систематског

²⁾ Лењин, *Филозофске свеске*, издање *Културе*, Београд, 1955. године. стр. 143.

истраживања у васпитно-образовној пракси је постала обавеза, и мора још више да то постане како би се свако мењање и унапређивање заснивало на провереним искуствима. Истовремено, свако наше истраживање мора одразити промене и кретања у нашем друштву, тражећи таква решења која ће одговарати општедруштвеним интенцијама и армијским специфичностима.

Циљеви и задаци васпитања и образовања у нашем друштву су јасно дефинисани. Уколико се они, упоредо са прогресом и развојем наше социјалистичке заједнице, модификују и усавршавају, то се мора одразити и на рад у армији као посебној организацији тог друштва. Јер, природно је да ће се та нова решења изучити и усвојити као општеважећи ставови. А то значи да се грађани наше земље за време служења војног рока могу и морају васпитавати само и искључиво у духу опште-друштвених захтева. Па ипак, остаје много тога да се реши, предузме, организује на нов начин, да се мења и усклађује са армијским особеностима.

Овде је могућно указати само на неке од њих.

Пре свега, личност (омладинац — војник) доласком у армију се сусреће са задатком да усвоји посебна знања која нису увек истоветна са онима која је стицао у грађанству, која имају друкчије циљеве и која се, најчешће, стичу друкчијим методским поступцима и организацијским облицима. То исто се односи и на потребу стварања навика и вештина, по садржају и форми различитих од оних у грађанству. Такође се у новом светлу поставља питање нових квалитета личности и њених својстава.

Затим, војник долази у нову средину и у нове животне услове који су строго регулисани, уоквирени у систем пуног интензитета рада и учења, у настави и ван ње. Припадник армије је суочен са сасвим одређеним задацима обучавања, чији се програм мора постићи бар у минимуму, а све у одређеном времену његове службе и са претпоставком да ће постати способан бранилац домовине.

Иза свега тога стоји чињеница да је војнички састав релативно хомоген по годинама старости, с једне, а хетероген по општим способностима, предзнањима итд., с друге стране, што усложњава рад и захтева низ допунских васпитно-образовних мера. Према томе, неопходна су одређена истраживања и изналагања што бољих решења и по овом питању.

Нека досадашња испитивања у армији³⁾ потврдила су изванредан значај студиозног прилажења проблемима. Темелјито припремана и савременим, објективним методама мерена, поједина питања из области васпитања и образовања указала су на комплекс суштинских поставки које треба мењати и допуњавати. Испитивањем неког основног проблема истовремено је отворано или решавано низ других.

³⁾ У чланку се износе нека искуства истраживања претежно из области морално-политичког васпитања, јер су ти подаци аутору познати и доступни. Међутим, ако се она правилно сагледају, критички оцене и уоче битни моменти методологије рада, онда могу бити од несумњиве користи и за друге области наставног рада у армији.

Недавно је вршено испитивање знања војника из програма политичког васпитања и образовања. Испитивање је обављено на стратифицираном узорку⁴⁾ од 1.000 војника, помоћу стандардизованог теста и то: по доласку регрута у армију и након годину дана служења рока. Управо у том временском интервалу војници су прешли цео програм, чији су репрезентативан део представљала питања поменутог теста. Циљ испитивања је био стицање увида у реалност постојећег програма, с једне, и оцена стварних резултата који се постигну за годину дана, с друге стране. Приликом обраде и анализе добијених података уочени су и проблеми који нису непосредно испитивани. Да наведемо, у најгрубљем, до каквих се резултата дошло и на што је испитивање указало.

Констатовано је, на пример, да је постојећи програм васпитања и образовања претежак знатној већини војника. Полазећи од могућног просека предзнања целе популације, програм је у основи био правилно постављен. Али, кад се та популација рашчлани (ту функцију је у овом испитивању имао узорак) види се да програм ипак не одговара, захваљујући релативно великом проценту оних војника који у армију дођу са 4 разреда основне школе. Њихове просечне могућности су, разуме се, нешто друкчије него код укупног просека.

Захваљујући добијеним подацима један од првих захтева је био да се изради нов програм који ће бити у складу с могућностима војника. Нови програм је, сем тога, замишљен тако да се подвуче обавезан минимум а да његова ширина преко тога буде ствар конкретних услова сваке јединице. Свакако да би ово искуство могло бити добар сигнал за реиспитивање и других програма за војнике.

Други закључак се односио на резултате постигнуте за годину дана по одређеним категоријама војника (радници, земљорадници, до 4 разреда и са 5 до 8 разреда основне школе). Поред података о успеху појединих категорија, након пређеног целокупног програма, посредним путем се дошло до оцене о нивоу наставничког рада у васпитно-образовном процесу. Сматра се, наиме, да је тај ниво такође био доста висок и да је утицао на резултате оних војника који нису имали више од 4 разреда основне школе. Стандардна девијација те групе је била највећа и растурање од средње вредности се, након годину дана, чак повећало (за 4,48 бодова) док се у другим групама стандардна девијација смањила.

Исто тако, пропратне појаве и услови извођења наставе су се могли сагледати боље, па самим тим и дубље и студиозније поставити неки методски поступци и организацијски облици.

Пре извесног времена приведено је крају још једно испитивање које се односило на проблем описмењавања неписмених и недовољно писмених омладинаца по њиховом доласку у армију. Било је плани-

⁴⁾ Стратифицирани узорак је одабирање једног дела из неке целине (популације) која се састоји из више слојева (категорија) на тај начин што се у узорку морају наћи пропорционално заступљени сви ти слојеви (на пример, радници, земљорадници и сл.).

рано да се испита могућност израде таквог инструмента за проверу писмености којим би се на што објективнији и у исто време експедитивнији начин мерила писменост регрута. Тиме се желела постићи не само реалност у утврђивању броја неписмених него и да то буде мера којом ће се обезбедити да сви којима је то потребно буду обухваћени течајевима за описмењавање.

У припреми тог испитивања стало се на становиште да се писменост могла мерити одговарајућим тестом. Међутим, да би се тест израдио, претходно се морао испитати и утврдити критериј писмености. Сем тога, требало је конструисати такав тест којим ће се успешно одвајати писмени од неписмених. За све то, међутим, није било досад уопштених искустава, а неки тестови којима се вршило пробно испитивање писмености више стотина војника нису се показали прихватљивим за армијске потребе.

Постављање и утврђивање критерија писмености је извршено испитивањем неколико стотина војника. Не улазећи у технику и методе битно је подвући да је такво, непосредно испитивање критерија у пракси било у датој ситуацији једино могућно и правилно. Ослањање на описне, недовољно прецизиране норме писмености у неким школским методикама сигурно не би дало добре резултате. Уместо тога оваквим утврђивањем критерија се дошло до релативно најреалнијих закључака о томе шта се може сматрати под појмом писмености, односно неписмености, и то је онда послужило као основа за израду теста.

У истом смислу је текао процес око избора врсте теста.

Резултати до којих се дошло у току израде и постављање теста за проверу писмености војника су задовољавајући. Тестом се објективно и по јединственом критерију одвајају писмени од неписмених, а за кратко време (15 минута ефективног рада, а са давањем упутстава укупно 60—70 минута) провери се писменост већег броја војника.

Увођењем овог инструмента у праксу постиже се, могло би се рећи, оно што је било и основно у циљу његове израде, тј. обухватање радом на описмењавању свих стварно неписмених и недовољно писмених војника. Досадашњи начин путем усменог испитивања са неједначеним и нејединственим критеријем то није могао обезбедити. Отуда и није чудо што се број војника на течајевима готово удвостручио. Тиме се, свакако, последније остварује друштвени и армијски захтев за елементарним описмењавањем.

Природно је што се у оваквој, новоствореној ситуацији наметнуо за решавање низ других питања око описмењавања уопште. Повећан број војника захтевао је организовање течајева на нов начин; питање програма описмењавања и одговарајућих удбеника морало се, такође, решавати; различит степен писмености и недовољно писмених војника, као и чињеница да се ради о одраслим људима, повукли су питање нових методских и организацијских решења, па и израде посебног методског приручника. Итд. итд.

Циљ делимичног описивања процеса испитивања писмености и указивања на неке његове аспекте био је да се уочи сложеност таквог рада, с једне, и неопходност систематског и темељитог изучавања проблема, с друге стране.

Полазећи од неопходности и могућности одређеног истраживачког рада у армији, могло би се указати на нека питања погодна за изучавања у васпитно-образовном процесу.

1. — С обзиром на резултате и закључке испитивања знања војника у односу на програм политичког васпитања и образовања, постоји несумњива оправданост сличних испитивања и у другим областима наставе са циљем да се утврди примереност свих програма за војнике. Разуме се, у сваком таквом испитивању морало би се полазити од одређених захтева унапред познатих истраживачу. Управо, да би се могло дискутовати о обиму било ког програма, морају се претходно знати две ствари: какав је садржај и опсег знања потребан армији уопште, тј. какав се циљ жели постићи, и какав је, по обиму и садржају, програм могућно савладати у одређеним временским и другим условима службе војног рока.

2. — Изванредно значајан проблем је изналажење погодних методских решења и организацијских облика који би били адекватни како садржају појединих програма, тако и условима под којима се у армији изводи васпитање и образовање. Све до сада познате методе су, истина, мање-више доступне наставничком кадру у армији с обзиром на обимну литературу којом се располаже. Па чак и под претпоставком да то сада није уоквирено у целовит и систематичан преглед, не би био потребан неки ванредан напор да се то учини. Међутим, овоме се мора прићи са другог аспекта. Ради се о томе да је нужно испитати које методе су применљиве у армији као посебном, специфичном организму у чијем су саставу одрасли људи. Сигурно је да се у испитивању вредности појединих методских поступака могу организовати и експерименти и то на релативно широком плану и у дужем временском интервалу.

3. — Армија је део друштва и њему служи. Наше друштво се налази у непрекидном мењању, расту и напретку. Из дана у дан све се више истиче човек, социјалистички грађанин, са веома наглашеном управљачком улогом, повећаним правима и дужностима. У таквим околностима од младих генерација, и не само од њих, тражи се све више способности и разних општих и специјалних знања. За све то је нужна не само организациона акција друштва и појединих његових организација, већ и што већа активност појединаца. Другим речима, на свим пољима друштвено-политичког и економског живота долази у први план захтев за пуним активирањем људи.

Природно је да армија не може у томе бити изолована. Напротив, она има, поред поменутих општих, и својих посебних разлога за већом активношћу појединаца и то како у физичком тако и у психичком погледу. Неоспорно је, наиме, да савремено ратовање тражи

такве способности војника и старешина које ће им омогућити сналажење у веома сложеним и честим променама подложним ситуацијама.

Све то заједно намеће потребу да се код војника развије таква физичка и психичка (мисаона) активност која ће омогућити стваралаштво, самосталност, самоиницијативност итд. Јасно је да таква способност не може доћи сама по себи, нити путем апстрактних захтева и апеловања са „треба“. Она се може развити само систематски и плански организованим васпитно-образовним процесом у којем ће војници директно, најнепосредније бити активни и учити се у пракси да буду активни. Дакле, треба их свесно поставити у ситуацију која објективно изискује активност.

Како приступити том сложеном проблему? Шта утиче на активност? Која ће организацијска и методска решења погодовати активирању војника? Ова и низ сличних питања очекују обраду и одговоре.

Питања се могу поставити и у односу на улогу наставника као организатора васпитно-образовног процеса. Са колико ширине се у пракси прилази проблему активирања људи и у чему би наставнику требало помоћи? Да ли његово ангажовање на тим задацима представља, и у којој мери, ново оптерећење?

4. — Проблем подстицања војника на учење, на савлађивање постојећих програма и на извршење других војничких задатака представља, такође, значајно подручје испитивања.

Неоспорно је да су два чиниоца пресудна за однос војника према свим задацима и захтевима који им се поставе. То су законске обавезе и на њима засновани одговарајући прописи који војника обавезују на учење и извршење других задатака, с једне, и његова свест о потреби да буде увек спреман за одбрану своје домовине, с друге стране. Развијањем другог чиниоца, тј. подизањем морално-политичке свести, непосредно се доприноси правилном схватању и првог, на закону заснованог захтева. Међутим, ствар бисмо сувише упростили ако би се делатност и активност појединаца свеле на те две компоненте.

Жеља за афирмацијом, за друштвеним признањем, за опонашањем најближе околине, за што више знања које ће му подићи углед и код куће, у селу кад се врати из армије итд. — све су то потенцијални мотиви који се могу и те како искористити ако се познају и правилно усмере.

Познато је да на подстицање људи делује низ фактора — спољашњих и унутрашњих — и да је један од најважнијих унутрашњих фактора — интерес. Поставља се питање на који начин се интерес, рецимо за учење, може развијати код људи? Пре свега, ту долази потреба да они који уче виде јасан циљ, јер оно у чему се не види сврха увек се чини неинтересантним и досадним, поготово ако се научено не примењује у пракси. С друге стране, ако се виде успеси, па макар и у малом, они могу бити веома значајан фактор развијања и појачавања интереса.

Према томе, од свесног усвајања и спровођења одговарајућих војних прописа, сагледавања јасног циља коме води учење и разви-

јања интереса адекватним мерама, па до низа других, унутрашњих и спољних фактора (на пример, утицај колектива, похвале и казне и др.) који утичу на подстицање појединаца, налазе се питања која траже изучавање. Циљ тог испитивања био би укратко у овоме: утврдити који фактори најјаче делују на војника као мотив за васпитање и образовање и којим мерама се ти фактори могу развијати.

5. — Односи међу људима, као одраз одређених услова рада и живота у армији, у условима субординације и потребе за чврстом дисциплином, представљају проблем за себе. Његово изучавање не може се организовати повремено, већ тај рад мора бити континуиран и постављен тако да из њега увек следе закључци који ће позитивно утицати на све мере које се предузимају а тичу се човека. То другим речима значи да се проучавање проблема односа организује пре него што би дошло до негативних последица применом неке мере.

Овде се могу поставити два питања: која решења ће најбоље одразити друштвене интенције, с једне, и потребе армије, с друге стране, и, друго, шта све спада у појам односа, тј. да ли се они исцрпљују односом претпостављеног према потчињеном, у уобичајеном захтеву бриге за човека и сл.?

Наиме, разумљиво је (када је реч о првом питању) да се друштвена кретања у овој, као и у другим појавама друштвеног живота, најнепосредније одражавају и на армију. Та кретања не само што се не могу зауставити него их, напротив, у армији треба и даље развијати. Како то учинити у области односа међу људима а да се не повреде принципи на којима леже чврстина и готовост армије?

Други проблем је такође веома сложен. Досадашња проучавања указала су на потребу комплекснијег прилажења том питању, јер се појам односа очигледно не може свести на поменуте појаве. Природно је да из таквог постављања ствари следи и питање како се могу испитивати односи: посредно или непосредно, као и то шта се у датој ситуацији може сматрати узроком а шта последицом.

Поред богатих искустава у досадашњем праћењу и проучавању односа у армији, не може се спорити нужност њиховог још студиознијег, систематскијег и свестранијег изучавања.

6. — Изучавање војног колектива, његовог развијања и јачања, може и треба да буде посебна брига команди и истраживачких органа. Одмах се може подвући да је правилно разматрати конкретан колектив, у конкретним условима рада и развоја, а не апстрактан колектив.

Војни колектив има посебне карактеристике. Није реч само о субординацији, о односима претпостављени — потчињени и строго распореденим дужностима на одговарајућим задацима, већ и о стварној потреби функционалног јединства војног колектива, његовог унутрашњег садејства и сарадње, о јединству и усмерености у одређеном циљу свих његових снага. Без тога се не могу извршавати многи задаци у миру и сви, или готово сви задаци у рату. Управо, да би се остварио захтев: сви за једног — један за све (о чему постоји безброј примера из народноослободилачког рата и што је наше јединице чинило несаломљивим), нужно је изучити овај проблем у целини.

Колектив, као пут подизања индивидуалне на степен друштвене свести, мора бити тако организован и у њему живот тако заснован, да он ту функцију заиста може остварити. Како се то, међутим, може најбоље обезбедити с обзиром да је васпитање војног колектива сталан процес, а састав се сваке године мења, односно обнавља?

Којим се облацима васпитног рада могу најбоље развијати пријатељство и другарство, здраво јавно мњење, понос на углед и част своје јединице, пријатељство међу војницима различитих националности, односи између старијих и млађих војника, узајамна помоћ итд. итд.

Или, каква је улога старешина у колективу, питање његових личних и стручних квалитета у вези с радом на развијању колектива, питање поверења у колектив, његову снагу, иницијативу и стваралаштво?

Уопштавање појединачних искустава и из те области је корисно али недовољно без темељитијег изучавања и испитивања већег броја јединица као војних колектива, у разним условима и ситуацијама, различитог састава и степена досадашње развијености.

Познате су многе методе истраживања које се примењују у педагошким, психолошким, социолошким и другим областима друштвеног живота. Пошто је армија такав организам у којем се на овај или онај начин манифестују све те појаве, то и нема разлога да се за ма коју од њих каже да у целини није прихватљива. Чак се може рећи да се многе методе могу лакше применити у армији с обзиром на успела организацијска и друга решења у њој.

Познато је, такође, да не постоји универзална истраживачка метода. Кад ће се која применити зависи од самог проблема и услова у којима се он испитује. Но, при примени ма које од њих неопходно је одредити циљ и оквир истраживања; добро владати самом методом и техником њеног коришћења; добијене резултате и из њих изведене закључке проверавати на новим случајевима и у новим условима. То другим речима значи да у примени било које методе рад мора бити добро организован и изведен плански, тако да је добијене резултате увек могућно проверити и од стране оних који нису учествовали у испитивању. То су неки од општих захтева.

Поједине методе могу имати општији значај и могућност примене на читав армијски састав, док су неке својом једноставношћу и релативном лакоћом употребе прихватљиве и за поједине јединице. Узмимо, на пример, методу посматрања. Непосредним праћењем и упознавањем чињеница, појава и процеса у васпитању и образовању и њиховим објективним регистровањем онако како су запажене, у разним условима, добијају се драгоцени подаци. Не може се рећи да тог посматрања није било и до сада. Али, то је било некако узгред и, рекло би се, у другом плану. Међутим, добро организовано посматрање, са јасно назначеним циљем могућно је спровести у свакој чети, како по питањима из домена васпитања и образовања, тако и из других подручја. Да пођемо од употребе неког наставног средства. Зар не би било могућно, на пример, релативно дужи период пратити у некој

јединици употребу фланелографа, или наставног листа или сл., и из резултата извући закључке о њиховој корисности? То исто се може учинити у вези са употребом наставног филма. Могло би се говорити и о већем успеху ове методе ако би се она комбиновала с другом, на пример, с методом разговора или упитника. Но, по свему судећи метода посматрања би вероватно имала највећу примену у основним јединицама, а спроводили би је непосредни организатори васпитно-образовног процеса. За размишљање је, међутим, у којој прилици и у ком обиму се она може употребити од стране стручних истраживачких органа. Они би се најчешће морали ослањати на ту методу само као на полазну тачку преко које би се, можда, могло доћи до неких индикација и првих указивања на проблем. Али би зато добро организовано посматрање у мањим јединицама могло бити корисно не само за унапређење практичног рада већ и за указивање на проблеме који би захтевали свестранију и студиознију разраду, односно испитивања.

Слична оцена би се могла дати и за методу разговора. Она није непозната нити нова за наше старешине. Напротив, армијска искуства у том погледу су доста велика. Сви фактори васпитања су увек придавали велик значај и инсистирали на томе да се директним контактом с људима откривају узроци појединачних одступања у погледу понашања, залагања и резултата у учењу. Па ипак, тиме се нико не може задовољити. Мањкавост овог облика испитивања проблема је у томе што се он примењивао, углавном, тек онда кад је већ дошло до неке негативне појаве. „Гашење пожара“ свакако није исто што и благовремено изучавање и откривање узрока разних појава. То другим речима значи да се и разговором, као и другим методама, мора тежити правовременом откривању узрока и оних законитости које, ако се правилно усмере, могу позитивно каналисати процес васпитања. Друга слабост се састоји у делимичности, фрагментарности у обављању разговора. Разумљиво је да се то мора заменити систематским и унапред смишљеним већим бројем разговора, наравно кад то конкретни услови дозвољавају и захтевају. Све то, међутим, има углавном значаја за практичан рад, док се у истраживању у правом смислу те речи не може говорити о већој примени методе разговора.

До сада доста ретко примењивана експериментална метода све више заузима место у плановима истраживања у армији. Помоћу ње ће се, у ствари, са највише система моћи и захватити централни проблеми васпитно-образовног процеса. Непотребно је наглашавати прави значај и вредности ове методе. Полазећи од изреке да обичним посматрањем „слушамо“, а експерименталном методом „питамо“ природу (односно објективну стварност), заиста није тешко видети предност експеримента. Поред његове основне одлике да се поставља намерно, плански и у одређеним условима, експеримент омогућује мењање ситуације, елиминисање једног фактора и увођење другог. Тиме се постиже веома повољна околност да се дејство неке нове мере (ситуације) може изучавати у разним условима, као и више различитих мера у истим условима. Закључци из таквог, контролисаног експеримента, могу бити релативно најобјективнији.

За армијске могућности и потребе најбоље решење је ако се експеримент врши на два паралелна група: експерименталној и контролној. Предстоји, на пример, изучавање могућности и вредности масовнијег увођења групног рада у наставу са претпоставком да ће тај организацијски облик допринети већој активности војника у наставном процесу. Изучавање ће бити успешније ако се упоредо прате резултати двеју група: у једној, у којој ће се применити групни рад, и у другој групи без тог облика рада. С обзиром на сложеност проблема јасно је да ће се овај експеримент моћи организovati најчешће под руководством стручних лица одређеног истраживачког органа. Но, то не значи да се експеримент не може организovati и спровести и у мањим размерама, односно јединицама.

Постоји мишљење да методу експеримента треба масовније увести у праксу у готово свим јединицама. Друго је питање којих размера ће бити такво експериментисање. Зависно од величине јединице, конкретних услова и потреба, најчешће ће се експеримент ограничити на, рецимо, једну методску јединицу, једно наставно средство, један проблем који неће захтевати ни много времена ни сложенију статистичку обраду прикупљених података.

Да ова метода има великог значаја за армију доказ је постојање и неких експерименталних јединица. Јер, сама чињеница да се и у томе траже решења говори довољно о тежњама за истраживањем. Међутим, понекад се греши у поступцима. Тако, на пример, експеримент у који нису истовремено укључене две паралелне групе и то тако да једна група (јединица) буде контролна, без увођења, а друга експериментална у којој се уводи нова мера (ситуација), није прави експеримент. У полазној тачки, тј. када се приступа експерименту, морају постојати две групе (јединице) са што је могућно приближнијим стањем и условима, тако да се зна (а то се мора на неки начин претходно измерити — оценити) с чим свака група стартује. Увођењем експеримента (мере) само у једну групу, а продужењем рада у другој групи без увођења експеримента омогућује се, након истека планираног времена или неког програма да се упореде резултати обеју група и установи ефект нове мере. Без тога се резултати не могу сматрати објективним. Природно је да се други услови не могу ни у једној ни у другој групи мењати, све док експеримент траје. Други проблем је у избору питања за експеримент. Њему се не могу у исто време подврћи сви проблеми јединице. Експеримент се уводи по једном, основном питању и све док он траје не уводи се други. Посебно је питање што ће се појавити пропратне појаве најнепосредније везане за проблем који се истражује. О томе је већ било речи. Могу се, сем тога, неки фактори увести а у исто време неки елиминисати (у томе и јесте одлика експеримента), али све мора бити потчињено основном проблему који се испитује. Ако се тог захтева експерименталне јединице не држе већ се у њима експериментише уопште, онда је тешко извући реалне закључке.

Мада на први поглед може изгледати да се проучавањем наставне документације стиче увид у наставно-образовни процес у исто-

ријском смислу, да се из ње може видети нешто што припада ближој или даљој прошлости, ипак и та метода истраживања може бити веома корисна. Низ докумената, као што су наставни план и програм, наставнички конспекти за поједине методске јединице, разна методска упутства, сталне или повремене информације и извештаји итд. могу, са становишта неког актуелног проблема који се жели изучити, да буду веома вредни. Свестраним сагледавањем пређеног пута, од којег је једино и правилно полазити при усвајању савременијих решења, увек ће се наићи на значајне моменте који се виде у писаном документу. У моменту извођења наставе, увођења неке нове мере (садржаја, методе, васпитне мере и сл.) итд. често се и не види значај неке појаве или поступка који касније, студиозном анализом, могу указати на неку законитост веза и односа.

С обзиром да се у армији таква документација брижљиво чува и да, нарочито наставни органи, знају обим и садржину многих докумената, то њихово изналагање и класирање не представља посебну тешкоћу. Стога је најважније знати искористити податке из ње, а то значи умети их и запазити и касније интерпретирати. У том циљу је, сигурно, најважније имати јасан план изучавања и сврху којој добијени подаци треба да служе.

Из мноштва проблема који би се помоћу документације могли изучавати, тешко је издвојити неки који би био најинтересантнији. У сваком случају у јединицама, нарочито вишим, већ постоје извесна искуства у анализама помоћу документације (на пример, морално-политичког стања, успеха гађања, подаци са разних проверавања и оцењивања и сл.). Но, ако се желе добити објективнији подаци и реалнија уопштавања, онда се несумњиво и ова метода испитивања може тако применити да се задовоље сви захтеви научног, односно студиозног изучавања, у чему је најважније знати циљ и не ићи у ширину.

Разумљиво, уз проучавање документације најчешће је неопходно применити и неку упоредну методу (на пример, посматрање или експеримент краћег трајања) чиме ће се објективност закључака проверити пре увођења датих мера у пракси. У свему томе посебно место имају методе статистике, јер је бројчане податке једино тако могућно претворити у сигурне показатеље. Израчунавањем корелација најбоље се виде везе и односи међу појавама, а средње вредности и њихове стандардне девијације (одступања од средњих вредности) указују на разлике у успесима појединих наставних периода, категорија војника и сл. На тај начин вредност појединих закључака се неће доводити у питање.

Већ је било речи о вредности теста као посебног инструмента за изучавање васпитно-образовних проблема. Данас се може говорити о томе да је та метода истраживања прихватљива и за армијске потребе. Сличну улогу има и метода анкете. И поред доста резервисаности која је раније постојала према тесту, његовој примени се пришло са уверењем да се може искористити. Резултати су били јасни и убедљиви. Додуше, треба имати у виду да су тестом испитивани такви

проблеми којима је он најбоље одговарао. Не улазећи у свестрани значај теста и анкете, може се указати бар на основне захтеве при њиховој употреби.

— Стандардизовани тест, који захтева одређену стручност у изради и релативно дуг и сложен процес рада до одлуке да се може применити у пракси, може радити само посебно истраживачко тело. Али, неформални или наставнички тест помоћу којег се испитује врло ограничени проблем по обиму и намени може се применити у свакој јединици. Природно је, ипак, што ће се у изради и примени наставничког теста сваки наставник придржавати елементарних стручних захтева.

— Анкета се такође може сматрати доста сложеном и при изради и приликом примене. Зато се и њеној употреби мора прићи са истом опрезношћу као и код теста. Ту постоје нарочито две тешкоће: што је код неких испитивања анкетом веома тешко отклонити субјективан став испитаника и што је веома осетљиво мерити поједина питања, као што су, на пример, ставови, на што се често оријентишу анкетирања.

Упоредо са излагањем о истраживачким методама изношено је и мишљење у којим оквирима је могућно применити поједине од њих. Но, ипак је неопходно нешто одређеније одговорити на питање: који органи у армији могу и треба да се баве истраживачким радом?

Нема сумње да је за истраживачки рад којим се жели уопштити неки закључак за целу армију неопходно постојање таквог органа који ће се и објективно и субјективно моћи бавити одређеним проблемом, нарочито кад је он сложен па треба радити дуже а захтева се шире познавање теорије из те области. Овакав став полази и од тога да се многа решења (на пример дидактичка) до којих долазе сличне установе ван армије не могу механички применити и на армијске услове. За те задатке је, дакле, потребан посебан истраживачки орган.

Но, исто тако, и они органи који у армији раде по настави а нису њени непосредни извођачи могу имати студијске и истраживачке функције, бринући се у исто време о спровођењу усвојених решења у пракси. То им по природи њихових задатака и припада. На тај начин они најбоље могу помоћи практичарима — извођачима наставе, као и мобилисати их да и сами студиозније изучавају и решавају проблеме наставе и др.

Да би се дошло до објективних закључака у истраживању је неопходно придржавати се одређених принципа као што су: критички став према разним раније датим мишљењима; савесност у купљању чињеница; уздржљивост од брзог суда и закључака; опрезност у тумачењу чињеница уз потпуно елиминисање субјективног фактора који долази као последица већ усвојене претпоставке; стално проверавање чињеница и закључака; самокритичност у односу на прве закључке до којих се дође итд. — што говори о дуготрајности и сложености посла.

Дајући овакав значај планском и систематском истраживачком раду, било би неоправдано спорити улогу старешина — наставника као непосредних организатора васпитно-образовног процеса, и то тим пре што се у самој пракси проблеми најбоље уочавају и нова решења најсигурније проверавају. Студиозним изучавањем појединих проблема могу се бавити и непосредни организатори васпитно-образовног процеса. Поједина њихова искуства се не могу уопштавати, али одређеној јединици могу послужити веома корисно ако се испитивања поставе тако да се зна шта се жели изучити и ако то има бар минималну теоретску подлогу. Публиковање таквих, добро вођених или обрађених појединих изучавања може послужити упоређивању и допунском испитивању које би организовао посебан орган на основу таквих указивања.

Најзад, може се говорити и о мрежи сарадника као облику рада који заслужује да се и детаљно проучи и што боље организује. Такав начин испитивања у којем би поједине старешине — наставници радили по одређеном плану и упутствима за потребе истраживачког тела или наставног органа, може обезбедити захватање знатно већег подручја испитивања, дати више чињеница и појефтинити испитивање. Пошто у досадашњем раду на овоме није много урађено, несумњиво је да се на томе мора инсистирати.
